

- історичний журнал. – 1996. – №1.
2. Ігнатова Л. Р. Роль українського селянства у формуванні ринкових відносин у роки столипінської аграрної реформи на початку ХХ століття // Вісник. Історія. – К.: Київський університет, 2001. – Вип. 58.
 3. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Черкаси, 2007.
 4. Михайлюк О.В. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси. Монографія. – Дніпропетровськ, 2007.
 5. Ресніт О.П., Сердюк О.В. Столипінська аграрна реформа / Історія українського селянства: Нариси в 2-х томах. – К., 2006. – Т. 1.
 6. Лець-Запартович І.А. Образцовые крестьянские хозяйства Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. – № 24.
 7. Обзор текущей литературы. Наша эмиграция // Экономическая жизнь Подолии. – 1914. – №15.
 8. Киевская земская газета. – 1914. – 6 июня, 4 июля, 12 декабря.
 9. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 709. – Спр. 199.
 10. Кофод А.А. Крестьянские хутора на надельной земле. – СПб., 1905.
 11. Ярошевич А.И. Очерки экономической жизни Юго-Западного края. Вып. 1: К освещению хуторского вопроса. – К., 1908.
 12. Погребинський О. Столипінська реформа на Україні. – Б.м., 1931.

І. Г. Передерій

УКРАЇНСЬКИЙ ХЛІБОРОБСЬКИЙ РУХ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ 1917 – 1918 рр.

Аналіз сучасної політичної боротьби, ідеологічного протистояння політичних сил, пошук витоків і причин складного сьогодення українського села спонукає до глибшого вивчення нашого історичного минулого, зокрема доби національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр., котра впритуп підвела українське суспільство до здобуття незалежності та побудови Української держави. Серед історичних аспектів цього періоду особливий інтерес становить вивчення різних громадсько-політичних рухів та їх вплив на процеси українського державотворення.

Розпад Російської імперії внаслідок Лютневої революції поставив перед Україною дві найголовніші проблеми, що вимагали негайного розв'язання: по-перше, вибір шляхів подальшого політичного розвитку, а по-друге, запровадження соціально-економічних реформ, серед яких першочергове посідала реформа аграрна. Причому саме аграрне питання апіорі містило у собі як суто економічний, так і політичний аспекти. Економічна складова майбутньої земельної реформи повинна була забезпечити подальший інтенсивний розвиток сільського господарства. Одночасно слід було розв'язати проблему гострого протистояння різних соціальних груп та перетворити їх на стабільний соціум, здатний до державного будівництва.

Більшість українських політичних партій того часу, як відомо, виступали за ідею соціалізації землі. Однак повна ліквідація приватної власності на землю відповідала інтересам далеко не всіх хліборобських

мас. Саме це стало однією з головних причин формування та організаційного оформлення українського хліборобського руху, котрий відіграв важливу роль у суспільно-політичних процесах за доби Центральної Ради та Української Держави гетьмана П. Скоропадського.

У вітчизняній історичній літературі останніх двох десятиліть з'явилася низка наукових розвідок, що безпосередньо чи дотично висвітлюють проблему хліборобського руху згаданого періоду. Це, зокрема, праці О. Яременка [1], Б. Ванцака [2], О. Любовець [3], Ф. Турченка та Н. Заліської [4]. Однак не всі аспекти цього питання на сьогодні всебічно висвітлені.

Метою статті є аналіз процесу становлення, організаційного оформлення та трансформації українського хліборобського руху, а також з'ясування ролі різних його течій у суспільно-політичному розвитку України 1917 – 1918 рр. Для її досягнення автор ставив такі завдання: охарактеризувати ліберальний та консервативний напрями українського хліборобського руху 1917 – 1918 рр.; висвітлити роль його провідників у формуванні програмових засад діяльності хліборобських організацій; з'ясувати причини опозиційного, лояльного чи прихильного ставлення різних течій хліборобського руху до українських урядів того часу.

Український хліборобський рух доби національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр. – це неоднорідне та багатопланове явище. Він був представлений кількома угрупованнями, що різнилися соціальним складом, політичними та економічними програмами, формами та методами діяльності. Провідними у ньому були дві течії – ліберальна та консервативна. Консервативну представляли дві організації: Союз земельних власників і Рада землян, котрі об'єднували поміщиків, а пізніше – і частину заможних селян. Вони виступали за збереження приватної власності на землю та неподільність великих латифундій. Ліберальний напрям репрезентувала Демократично-хліборобська партія, соціальною базою якої були дрібні та середні землевласники, в чій інтересах в аграрній сфері була хутірська система господарювання при непорушності приватної власності на землю.

Хліборобський рух оформився на початку 1918 р. як опозиція невдалій аграрній політиці Центральної Ради, своєрідним апогеєм котрої стало скасування приватної власності на землю III-ім Універсалом. Хоча організаційне становлення хліборобських організацій розпочалося ще в 1917 р., відразу після повалення російського царизму.

Союз земельних власників (СЗВ) став першою правою політичною партією, що розпочала свою діяльність в Україні. Спочатку ці місцеві організації були регіональними осередками Всеросійського союзу земельних власників (ВСЗВ), що виник ще у 1905 р. Однак пізніше вони перетворилися на місцеві українські і на середину літа вже існували в усіх дев'яти губерніях України [3, 60 – 61].

У травні 1917 р. у Полтаві відбувся губернський з'їзд ВСЗС, що виступив за збереження приватної власності на землю. У з'їзді взяли участь козаки-хлібороби з Лубенщини, зокрема М. Макаренко та І. Корнієнко, котрі після з'їзду звернулися до місцевого громадського діяча і поміщика С. Шемета

з пропозицією створити у Лубнах філію ВСЗС [2, 25]. Натомість останній запропонував сформувати „українську хліборобську організацію на платформі суверенності українського народу” [5, 63].

До організаційної комісії, що зголосилася на утворення крайової хліборобської організації, увійшли: С. Шемет; голова Лубенської повітової земської управи М. Боярський; член цієї управи Л. Климов; агроном В. Шкляр і деякі місцеві інтелектуали. Комісія оголосила про утворення Української демократичної партії. Подібні хліборобські організації утворилися і в інших повітах, але саме лубенська, за свідченням С. Шемета, „відзначалася тим, що виявляла національно-українську, можна сказати, навіть „самостійницьку” тенденцію” [6, 175].

У червні 1917 р. у Полтаві відбувся з'їзд організованих хліборобів, у якому брав участь і С. Шемет від лубенської організації. Саме на цьому з'їзді він познайомився із В. Липинським, відомим ученим-істориком, громадським діячем, давнім самостійником, який походив із польського шляхетського роду на Волині, а на той час служив як офіцер у кінних резервах, стаціонарних у Полтаві, беручи активну участь у діяльності Полтавської української військової громади. В. Липинський вступив до лубенської хліборобської організації, запропонував до наміченої назви „Українська демократична партія” додати, за висловом С. Шемета, епітет „хліборобська” і став автором її програми. Він увійшов до складу Управи Української демократично-хліборобської партії (УДХП) та заклав у Полтаві її відділ „у числі 4 – 5 інтелігентів” [6, 176].

Установчі збори УДХП відбулися 29 червня 1917 р. у Лубнах. У них узяли участь близько 800 селян та 200 представників української інтелігенції. Головою зборів обрали Л. Климова, а з проектом програми майбутньої партії виступив С. Шемет [7]. Діяльність партії мала ґрунтуватися на таких фундаментальних принципах: суверенність українського народу, приватна власність як основа народного господарства, парцеляція за викуп поміщицьких маєтків для задоволення потреб малоземельних селян і залишення в руках попередніх власників такої кількості землі, яку встановить Український сейм [8, 1 – 17].

Спроби С. Шемета та В. Липинського перетворити полтавський відділ УДХП на масову організацію зазнали поразки. Як зазначав С. Шемет уже в еміграції, це сталося через те, що провід УДХП не виявив „стремління до об'єднання всіх хліборобів території на чисто класовій підставі” [6, 176].

Коли на початку 1918 р. стало очевидним, що Центральна Рада не змогла розв'язати земельну проблему, в країні виникає опозиція до здійснюваних державних реформ, яка згодом набирає організаційних форм і отримує умовну назву „хліборобський рух” [1, 31].

У березні 1918 р. в Києві збираються провідники хліборобського руху обох напрямів. Відбувається кілька нарад, активними учасниками яких були С. Шемет та В. Липинський. Останній на цих нарадах висловлював думку щодо необхідності зміни політичного устрою на монархічному принципі. Здійснити ці плани він пропонував за допомогою німецької присутності, а спроба знайти підтримку у вищих колах німецького командування тоді успіху

не мала [6, 177]. Після цього В. Липинський відходить від участі в хліборобському русі, зневірившись у його перспективності.

Наприкінці березня 1918 р. в Лубнах відбувся з'їзд хліборобів, у якому взяли участь близько двох тисяч делегатів. Резолюція з'їзду визнала політику Центральної Ради в аграрній сфері руйнівною і головною умовою врегулювання відносин на селі поставила відновлення приватної власності на землю. Висувалися й політичні вимоги: створення рівних умов для діяльності соціалістичних і несціалістичних партій, поповнення складу Центральної Ради представниками хліборобського руху [5, 64].

Для реалізації цих рішень до Києва було відправлено делегацію з 205 осіб, а керівництво Центральної Ради не лише відхилило її вимоги, а й відмовилося вести будь-які переговори. У відповідь на це делегати влаштували мітинг, на якому підтвердили вимоги та оголосили про скликання у кінці квітня Всеукраїнського з'їзду хліборобів [8, 44].

Рішуча позиція полтавських хліборобів активізувала діяльність хліборобських організацій інших регіонів: у Херсоні, Вінниці, Харкові, Ольгополі відбулися з'їзди, на яких винесли подібні резолюції та підтримали ідею скликання Всеукраїнського з'їзду [1, 32]. Керівництво СЗВ запропонувало об'єднати зусилля у боротьбі з Центральною Радою та скликати спільний з'їзд.

На підготовчих нарадах до з'їзду з'ясувалося, що між УДХП та СЗВ немає згоди з двох питань: хлібороби-демократи бажали в земельній справі широкої реформи, спрямованої на те, аби безземельні могли придати у власність за викуп землі з великих маєтків. Представники СЗВ відхилили думку про примусовий розпродаж латифундій і замість широкої земельної реформи хотіли лише скасування заборони на продаж землі.

У політичних питаннях УДХП також не могла дійти згоди із СЗВ, оскільки останній хотів змінити владу, тоді як демократи-хлібороби прагнули добитися можливості впливати на Центральну Раду через виборних представників від хліборобської демократії, „не розхитуючи молодого державного організму, не викликаючи занадто великого роздратування проти себе серед лівих партій і серед біднішої частини селянства” [8, 44].

Через цю незгоду було вирішено проводити окремі з'їзди демократів-хліборобів та СЗВ. Політичну ситуацію, що склалася в країні, вдало використала Українська народна громада, що сформувалася наприкінці березня 1918 р. У її засіданнях брали участь і деякі члени СЗВ, зокрема, М. Устимович, М. Воронович, В. Любинський, В. Кочубей та інші [3, 63]. Заручившись підтримкою вищого німецького командування, ця організація запланувала на день відкриття хліборобських з'їздів державний переворот.

З'їзд хліборобів-демократів відкрився 28 квітня 1918 р., а вже наступного дня він був заборонений німецькою військовою владою. 29 квітня 1918 р. відбувся спільний з'їзд СЗВ та Української народної громади, котрий увійшов в історію як Хліборобський конгрес, що проголосив Павла Скоропадського гетьманом України.

Відтоді СЗВ перетворився на урядову партію, а на з'їзді 26 – 29 травня він трансформувався у

Всеукраїнський союз земельних власників, котрий надалі своєю діяльністю довів, що для його представників у Гетьманській Державі першорядне значення мав її не національний, а суто соціальний характер [3, 67]. Фактично протягом усього гетьманського періоду він прагнув шляхом тиску на урядову політику в аграрній сфері здійснити реванш за попередні втрати за доби Центральної Ради. Однак незадовго до антигетьманського повстання у Союзі земельних власників стався розкол: його селянська частина об'єдналася під проводом М. Коваленка і подала гетьманові 20 жовтня 1918 р. меморандум, в якому вимагала незалежності України. Права ж частина Союзу стояла за федерацію з Росією [3, 71].

Що ж до хліборобів-демократів, то 30 квітня 1918 р. було дозволено відновити роботу їхнього з'їзду. Обговоривши всі події попереднього дня і зазначивши, що „революції тільки розхитують державні організми і перешкоджають їх нормальному розвою, з'їзд постановив не виступати проти нової влади; висунути... погляд пана Гетьмана на головні справи громадського життя і тоді вирішити питання про можливість для демократів-хліборобів спільної праці з новою владою” [8, 44]. На з'їзді було прийнято звернення до гетьмана, в якому висувалися вимоги збереження незалежності Української держави, скликання представницького органу, проведення широкої земельної реформи, залучення до роботи в уряді свідомих українців.

Ця заява була надіслана Гетьману через спеціально уповноважених людей, полтавців І. Гоголя-Яновського та С. Марченка, котрим було доручено запросити гетьмана на з'їзд. Замість гетьмана прибули генеральний писар Полтавець-Острияний та осаул Зеленецький, які від імені П. Скоропадського вітали з'їзд та заявили його делегатів такими словами: „Думки, висловлені в заяві вашій, взагалі і мої думки!” [8, 44].

Однак вже за три тижні УДХП стала одним із ініціаторів створення Українського Національно-Державного Союзу (УНДС) – координаційного осередку українських політичних партій центристського і правоцентристського спрямування та професійних організацій, що діяв до серпня 1918 р. УНДС головною своєю метою вважав гарантування української державності. 21 травня 1918 р. УНДС у меморандумі до гетьмана висловив недовіру урядові Ф. Лизогуба, складеного в основному з представників російських партій, звинувативши деяких міністрів в антиукраїнській діяльності. Протестуючи проти заборони урядом з'їздів земських управ, робітничих і селянських конгресів, що викликало нестабільність у суспільстві, автори заяви вказали на тенденційну кадрову політику уряду, реставрацію дореволюційних управлінських структур. Натомість УНДС запропонував створити „національно-демократичний кабінет” з участю його представників [9, 157].

Ці ж вимоги підтвердив і Лубенський з'їзд УДХП, що відбувся 9 червня 1918 р. [8, 45]. Однак колишній провідник українських хліборобів-демократів В. Липинський „у мовчазній опозиції до своєї партії участі в її житті за гетьманщини не бере” [6, 178] і віддається державній роботі на ниві дипломатії в ролі посла в Австро-Угорщині.

Після всіх соціально-політичних потрясінь 1917 – 1920 рр. уже в еміграції саме провідники УДХП –

В. Липинський та С. Шемет – стануть біля витоків українського монархічного гетьманського руху. І хоч багато колишніх ідейних засад, зважаючи на гіркий досвід революційного державотворення, буде переглянuto, але значною мірою підвалини Українського Союзу Хліборобів-Державників, заснованого у Відні 1920 р., та ідеології українського консерватизму, на якій ґрунтувалася його діяльність, слід шукати у хліборобському русі 1917 – 1918 рр.

1. Яременко О. Хліборобський рух на Полтавщині в 1918 році та його роль у встановленні Гетьманату // *Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917 – 1920 рр.). Матеріали конференції / Відп. ред. О. О. Нестуля. – Полтава, 1995.*
2. Ванцак Б. Полтавщина, Шемети і „хлібороби-демократи” // *Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917 – 1920 рр.). Матеріали конференції / Відп. ред. О. О. Нестуля. – Полтава, 1995.*
3. Любовець О.М. Всеукраїнський Союз Земельних Власників у політичній системі Гетьманату П. Скоропадського // *Український історичний журнал. – 2008. – № 4 – 5.*
4. Турченко Ф., Заліська Н. В'ячеслав Липинський – ідеолог української демократичної хліборобської партії // *В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.: Матеріали Міжнародної наук. конф., 2 – 6 червня 1992 р. з нагоди 110 роковин з дня народження вченого / Я. Пеленський (ред.). – К.; Філадельфія, 1994.*
5. Шемет С. До історії української демократично-хліборобської партії // *Хліборобська Україна. – Відень, 1920. – 36. 1.*
6. Шемет С. В.К. Липинський при громадській роботі // *В'ячеслав Липинський та його доба: наук. збірник / Т. Осташко, Ю. Терещенко (відп. ред.). – К.; Житомир, 2008.*
7. *Вісник Лубенського громадського комітету. – 1917. – 6 липня.*
8. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 3866. – Оп. 1. – Спр. 78.*
9. *ЦДАВОВУ. – Ф. 3866. – Оп. 1. – Спр. 206.*

А.В. Посадский

КРЕСТЬЯНСТВО ПЕРИОДА МОДЕРНИЗАЦИИ: АСПЕКТЫ ТРАНСФОРМАЦИИ

Тема соотношения социально-экономических и духовных причин российской революции и, фактически, цивилизационного краха – из категории „безнадежных”. Вряд ли когда-то удастся поставить точку в спорах по этой обширной тематике. В то же время не подлежит сомнению, что революция произошла на волне мощного модернизационного подъема, многофакторного изменения, высоких темпов развития. Это означало бурное развитие новых социальных групп и новых систем хозяйственных и социальных взаимодействий. Одна из классических массовых трансформаций – превращение крестьянина в рабочего, „пролетария”, по марксистскому словарю.